

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ

Հայ պատմագրութիւնը իր փաստագրական եւ ճանաչողական բացառիկ նշանակութեան շնորհիւ վաղուց է գիտական հետաքրքրութեան արժանացել ոչ միայն Հայ իրականութեան մէջ: Օտար հայագէտների հետազոտական աշխատանքները իրենց բազմազան բնոյթով, ծաւալով ու գիտական յազկեւածութեամբ անպայման լուրջ ներդրում են բնդհանրապէս Հայագիտութեան եւ մասնաւորաբար Հայ պատմագրութեան ուսումնասիրութեան ասպարէզում: Հայ բոլոր ակնաւոր պատմիչների երկերը թարգմանուած են երբեմն մի քանի օտար լեզուների եւ արժանացած պատմա-բանասիրական, ազդիւրադիտական, քնադատական եւ լեզուագիտական քննութեան: Ոչ միայն Հայագիտութեան, այլեւ արեւելագիտութեան տեսանկիւնից բարձր է գնահատուած դրանց խոշոր նպաստը մանաւանդ Հայաստանի եւ հարեւան երկրների պատմա-քաղաքական, իրաւական եւ մշակութային կեանքի ուսումնասիրութեան համար:

Այս առումով Ռոբերտ Թոմսոնի Հայագիտական գործունէութիւնը եւրոպացի Հայագէտների աշխատանքների բնական շարունակութիւնն է, եւ, բարեբախտաբար, ոչ միայն բնոյթով ու նպատակով, այլ խորքով ու տարողութեամբ: Նա բոլորովին էլ նոր անուն չէ: Տարիներից ի վեր Հայագիտութիւն է ուսուցանուած Հարվըրդի Համալսարանում, գիտական սերտ յարաբերութիւններ է պահպանում Հայաստանի Համապատասխան գիտնականների հետ, քանիցս այցելել է Հայաստան, անշուշտ, գիտական նկատառումներով: Այսօր էլ կարող իր բարեբար դերը չկատարել:

Ռ. Թոմսոնի առաջին Հայագիտական համեմատաբար ծաւալուն ուսումնասիրութիւնը նուիրուած է Ագաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց»ին մաս կազմող «Վարդապետութիւն Սրբոյն Գրիգորի» բաւականին ծաւալուն բնագրին, նրա պատմա-բանասիրական քննութեանն ու անգլերէն թարգմանութեանը¹: Աւելի քան երկու հարիւր մեծագիր էջերից բաղկացած սոյն հետազոտութիւնը անկասկած գիտական լուրջ գնահատանքի է արժանի յստակ ու ճշորիտ թարգմանութեան, ջրոնաջան եւ հմտալից աշխատանքի արդիւնք՝ բնագրի ներածութեան, բազմաթիւ գիտական ծանոթագրութիւնների ու բացատրութիւնների համար: Նշուած բնագրի անգլերէն թարգմանութիւնը ներ-

¹ The Teaching of Saint Gregory, an early Armenian catechism, translation and commentary by Robert W. Thomson, Harvard University press, Cambridge, Massachusetts, 1970.

Ռ. Թոմսոնի գրչին է պատկանում նաև գրաքաթի մի քերականութիւն՝ An introduction to classical Armenian (Delmar — New York, 1975), որի մասնագիտական գննութիւնը կը բողոքի լեզուաբաններին:

կայացուած է հատուած առ հատուած եւ անմիջապէս տրուած են իւրաքանչիւր հատուածին առնչուող անհրաժեշտ պարզարանումները, աղբիւրադիտական երբեմն նոր ճշգրտած յղումները, կարեւոր բառերի ու բառակապակցութիւնների կրօնա-աստուածաբանական, դասնորանական, բնագրադիտական եւ լեզուադիտական «լուծմունք»ները: Անտարակոյս դրական նշանակալից իրողութիւն է, որ նման մանրասնդիր հետազոտական քննութեամբ անդլիխիստ ընթերցողին առաջին անգամ ներկայացուած է Հայ եւ արեւելեան քրիստոնէական գրականութեան վաղ Միջնադարի ուշագրաւ բեկորներից մէկը՝ այսքան օգտակար դիտական միջոցներով: Կրօնագիտական եւ աղբիւրադիտական լրացուցիչ բացայայտումներն ու աղբիւրադիտական ճշգրտումները բարենպաստ ծառայութիւններ են մատուցում նաեւ նեղ մասնագէտներին:

Մակայն, անտարակոյս, հայադիտական աւելի լուրջ եւ աւելի լիարժէք ուսումնասիրութիւն է Ռ. Թոմսոնի երկրորդ ծաւալուն աշխատութիւնը՝ Աղաթանգեղոսի «Պատմութիւն Հայոց»ի անգլերէն առաջին թարգմանութիւնը՝ դարձեալ ընդարձակ ներածականով եւ հարստ ծանօթագրութիւններով հանդերձ: Հայերէն բնագրի զուգահեռ հրատարակութիւնը աւելի է հարստացնում նրա նշանակութիւնը իրեւ դիտական եւ մատենագրական կարեւոր իրադործումի:

Շատ որոշակի նպատակադրութեամբ կատարուած սոյն հետազոտական աշխատանքը իր լրման հասած է գրեթէ հիմնովին, այն է՝ տալ բնագրի առաջին անգլերէն թարգմանութիւնը սկզբնաղբիւրների լուստրանութեամբ, քննել տարբեր թարգմանութիւնների (յունարէն, արաբերէն) առնչութիւններն ու տարբերութիւնները հայերէն պահպանուած բնագրի համեմատութեամբ, վերստին, երբեմն նոր ի նորոյ անդրադառնալ բանասիրական բաղմամբիւ մեծ ու փոքր խնդիրների, աւելի ստույգ եւ լայն կարելիութիւն ընծայել մասնաւորաբար Արեւմուտքի հայագէտներին, իրենց հետագայ դիտական գործունէութեան համար ստեղծելով աւելի եւս ընդարձակ տեսադաշտ: Հեղինակը յայտնի է, որ ի մտի ունի նաեւ ո՛չ նեղ մասնագէտներին, որպէսզի իր սոյն ուսումնասիրութիւնը օժանդակի նրանց՝ աւելի յստակ պատկերացում եւ իմացութիւն ունենալու քրիստոնէութեան ի Հայաստան մուտքի, Դ-ն-Վ. դարերում Հայաստանի բաղադրական, ազգային, կրօնական, գրական եւ մշակութային պայմանների ու երեւոյթների մասին: Այս բոլորը, բնական է, ոչ բացառապէս Աղաթանգեղոսի երկի տուեալների, այլ բաղմամբիւ յարակից խնդիրների քննութեան եւ իր կողմից տրուած պարզարանումները ու եզրայանգումները հիման վրայ: Այս տեսանկիւնից Ռ. Թոմսոնի սոյն երկասիրութեան նախաբանն ու ներածութիւնը, որոնք շուրջ հարիւր էջերից բաղկացած մի առանձին ուսումնասիրութիւն կարող են նկատուել, բաւարար կը լինեն գոհացնելու անգամ ամենախոստապահանջ նեղ մասնագէտին, ի հարկէ, իրենց ընդգրկած հարցերի ու հարցադրումների սահմաններում: Եւ երբ դրանց վրայ գումարելու լինենք ծաւալով եւ կշռով ոչ նուազ ծանօթագրութիւնները, վստահ ենք, որ առաւել եւրաշխաւորուած կը լինի ընթերցողի համոզումը, թէ ինքն իրօք ձեռքի տակ ունի դիտական միանգամայն հմտալից մի երկասիրութիւն:

Առաջաբանի եւ ներածութեան մէջ առաւել ուշագրաւը հանրագումարի բերուած այն արդիւնքներն են, որոնք գոյացած են հայերէն 1909 թ. հրա-

² Agathangelos, History of the Armenians, translation and commentary by R. H. Thomson, Albany, State University of New York press, 1976.

տարակուսած քննական բնագրի եւ տարրալեզու խմբագրութիւնների մանրակրկիտ համեմատութեամբ, բնական է, նկատի ունենալով նաեւ այլոց նախընթաց նման աշխատանքները: Այս ուղղութեամբ թափուած ջանքերը իրենց անառարկելի նպաստը բերում են աւելի պարզորոշ տեսնելու յիշեալ խմբագրութիւնների ընդհանրութիւններն ու շեղումները, ինչպէս նաեւ առկայ հայերէն բնագրի կազմութեան եւ կրած փոփոխութիւնների ընթացքը: Ինչպէս յայտնի է, սոյն խմբագրութիւնների մէջ երբեմն պակասում են հատուածներ, դրուագներ, երբեմն էլ՝ ոչ նոյն մանրամասնութեամբ են դրանք տրուած: Ռ. Թոմսոնը անդրադառնում է դրանց, թէկուզ ոչ միշտ առաջին անգամ լինելով, եւ օգտակար դործ կատարում, քանի որ անգլերէն թարգմանութիւնը հայերէն բնագրի հետ ներկայացնում էր առաջին անգամ իր կողմից, ուստի, անհրաժեշտ էր, որ նման համեմատական աշխատանքի արդիւնքները երեւային:

Կարծում ենք ճիշտ է վարուել, որ համառօտակի ներկայացրել է Ագաթանգեղոսի երկի բովանդակութիւնը, մանաւանդ որ մէջ ընդ մէջ շարունակել է աշխատանք տանել նաեւ բանասիրութեան եւ աղբիւրադիտութեան տեսանկիւնից, վերծանելով յատկապէս միւս պատմիչների երկերի հետ ունեցած առնչութիւնները: Կանխենք ասել, որ այս առիթով արուած ոչ բոլոր հետեւութիւններին ու եղբակացութիւններին կարելի է համաձայնել, որոնցից մի երկուսի մասին ակնարկ կը լինի ստորեւ:

Կարելի չէ չնչել Ռ. Թոմսոնի հանգամանալից ծանօթութիւնը Հայ մատենագրութեան հնագոյն աղբիւրներին, որոնք այս կամ այն կերպ առնչւում են Ագաթանգեղոսի երկի բնագրին, պատմուող իրադարձութիւնների ինչ-ինչ մանրամասներին եւ այդ կապակցութեամբ հայադիտութեան մէջ եղած քննական խօսքին: Նա աչքի առաջ ունի հայերէն եւ այլալեզու մեծ ու փոքր ուսումնասիրութիւններն անխտիր, անչուշտ, մասնաւորաբար Ագաթանգեղոսադիտութեան մէջ որոշակի վաստակ ունեցող մասնագէտներին՝ Բ. Սարգսեանի, Յ. Տաշեանի, Ն. Մառի, Գ. Տէր-Մկրտչեանի, Գ. Գարիտի, Ս. Թումանովի, Փ. Տէր Ղեւոնդեանի հետադատութիւնները: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ հմտալից եւ քննական համարձակ վերաբերմունք է ցոյց տալիս բոլորի հանդէպ, նոյնիսկ անառարկելի համարուած որոշ եղբակացութիւնների, թէպէտեւ, մեր կարծիքով, ոչ միշտ իրաւացի:

Կ'ուզենայինք նշել մի-երկու կէտ, որոնց վերաբերեալ, կարծում ենք, սխալ եղբակացութիւն է կացուցուած: Օրինակ, բոլորովին անհիմն եւ անտեղի փորձ է արուած մի անգամ եւս Մ. Խորենացին եւ Եղիշէն տեղաշարժելու Ե. դարէն Ը. եւ Զ. դարեր³: Ըստ այդմ էլ՝ իրը թէ Եղիշէն Փարպեցուց յետոյ է եւ նա է օգտուել վերջինիս երկից⁴: Ճիշդ չէ, որ Շապուհի որդին քանիցս կոչուել է Նարսէս⁵, այլ Ներսէս:

Կարծում ենք դժացուցիչ չեն որոշ հատուածների թարգմանութիւնները, այդ թուում՝ հետեւեալները.

³ Անդ, էջ XV, XCIV-XCV, 451, LXXXVII, 450:

⁴ Անդ, էջ 450:

⁵ Անդ, էջ XXXV:

«Մէտ ի մէտ խոնարհին, ըստ
աղեգէտն պատմողին մարմնա-
փնար Դաւթեան երգոյն...»⁶:

“...in turn sink down; as the
harpist David sings on the lyre.”

«Զի քէպտու եւ տեսանիցեն
գրքոնութիւն սաստկութեան հող-
մակոծեալ ալեացն տատանելոց,
որ յերփն երփն գերանգսն շրջշր-
ջեն ըստ սաստկութեան ծփմա-
ցնն, դիգադէզ յեղեղուկ փրփր-
րացեալ գմբխանց կարգեալ զկնի
տողիցին, եւ յափնածիր յաւազա-
դիր սահմանս բարձրացելոցն
ընդդէմ հասեալ ի ցամաքակէտն
ծիծաղեսցին»⁷:

“For although they may see
the great force of the tempestuous
and furious waves which in myriad
colors are agitated by the ferocious
swells and pile up in unstable spray,
and which in successive lines rise
up against the sandy beaches — yet
arriving on dry land they will
laugh.”

Մեր կարծիքով ճիշտ չէ նաեւ այն, որ «Վարդապետութիւն Սրբոյն
Պրիղորի» ընդարձակ մասը, որը սկզբից եւեթ հրատարակուող բնագրի մէջ է
ընդգրկուած եղել, դուրս է թողնուած: Մանաւանդ գիտական-ակադեմիական
նման մի հրատարակութեան պարագային, եթէ անգամ նախապէս այն թարգ-
մանարար առանձինն հրատարակուել է Ռ. Թոմսոնի իսկ կողմից. ամբողջա-
կան մայր բնագրից այդպէս դուրս թողնելը որեւէ լուրջ պատճառաբանու-
թիւն չունի, մանաւանդ որ անդլերէնի հետ հայերէն զուգահեռը չէ տրուած
տուեալ դէպքում:

Անձնանունների եւ տեղանունների համապատասխան ցանկերի պա-
կասը այսօրինակ մի հրատարակութեան մէջ խիստ զգալի է եւ չունի իր արդա-
րացումը:

Այդուհանդերձ, Ռ. Թոմսոնի այս վերջին ուսումնասիրութիւնը՝ Ա-
ղաթանեղոսի «Պատմութիւն Հայոց»ի առաջին անդլերէն թարգմանութեան եւ
հայերէն բնագրի զուգահեռ հրատարակութիւնը գիտական միանգամայն կարե-
ւոր ներդրում է հայագիտութեան մէջ:

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ,

⁶ Անդ, էջ 2, 3:

⁷ Անդ, էջ 4, 5: